

A U R A

TIDSKRIFT FÖR AKADEMISKA STUDIER AV NYRELIGIOSITET

Vin og vinyasa: Yogaturisme på Balkan

Cecilie Endresen

Aura: Tidskrift för akademiska studier av nyreligiositet, Vol. 10 (2018), 61–89.
doi: <https://doi.org/10.31265/aura.526>

De första tio årgångarna, utgivna mellan 2009 och 2018, av *Aura: Tidskrift för akademiska studier av nyreligiositet* (ISSN: 2000-4419) publicerades ursprungligen i tryckt format. Från och med volym 11 (2020), har tidskriften omarbetats till en diamond open access-tidskrift, och har bytt namn till *Aura: Tidskrift för akademiska studier av nyreligiositet* (ISSN: 2703-8122). Samtliga artiklar, redaktionella texter och bokrecensioner från volymerna 1–10 publiceras nu online med open access (Creative Commons BY-SA 4.0 licence) med tillstånd från författarna.

For the first ten volumes, published between 2009 and 2018, *Aura: Tidskrift för akademiska studier av nyreligiositet* (ISSN: 2000-4419) was exclusively available in printed form. Starting with volume 11 (2020), the journal is re-envisioned as a diamond open access journal and will be renamed *Aura: Tidskrift för akademiska studier av nyreligiositet* (ISSN: 2703-8122). All articles, editorials, and reviews from volumes 1–10 are published online in open access form (Creative Commons BY-SA 4.0 licence) with the permission of the author(s).

Vin og vinyasa: Yogaturisme på Balkan

Cecilie Endresen

“Sleep, eat, yoga”¹

Hva er bedre enn en fjelltur om morgenen i urørt, vill natur, etterfulgt av yoga i de fredfylte, vakre omgivelsene i Albanias enger og vingårder?²

Reklame for turen “Albania: Wellness, Adventure, Mountains & Beaches”.

I denne artikkelen skal jeg se nærmere på såkalt yogaturisme, en type “spirituell” (Kalvig 2011, Selberg 2017) eller “holistisk” turisme (Smith 2003), tett beslektet med nyreligiøsitetens “feiring av selvet” (Heelas 1996). Yogaturisme er nærmest et ubeskrevet blad innen religionsvitenskapelig forskning, men utgjør et marked i vekst, kjent fra for eksempel India, Hawaii og Bali, og inntar stadig nye geografiske områder (Fonneland 2014). Et sted slik turisme skyter fart, er i de tidligere kommunistlandene på Balkan. Etter krig og politisk turbulens på 1990-tallet, presenterer disse seg nå som et forlokkende alternativ til mer etablerte turistmål i nærområdet, slik som Hellas, Italia og

---

¹ “Sleep, eat, yoga” står det på et skilt utenfor et hotell ved Adriaterhavet. Mottoet spiller på Elisabeth Gilberts bestselgende bok *Eat, Pray, Love*, filmatisert med Julia Roberts i hovedrollen, som handler om en kvinnes indre og ytre reise, blant annet til Ubud på Bali (Selberg 2017: 84-88).

² <https://www.yogamoo.com/albania-wellness-adventure-yoga/> (Alle internettsider som denne artikkelen henviser til ble sist kontrollert 2. april 2019 og var da aktive).

Tyrkia. Ikke minst strømmer turister til Adriaterhavskysten, det vil si den delen av Middelhavet som ligger nord for Hellas, fra Albania til Slovenia. Også dramatiske fjellandskap i innlandet lokker stadig flere turister, også av den søkende og åndelige³ typen. Slik turisme har gjerne en tydelig kobling til New Age og alternative miljøer. Turistene verdsetter gjerne “mystiske” landskap (Smith og Kelly 2006: 19), og aktivitetene og opplevelsene er utformet for at de kan slappe av og forene “kropp, sinn og ånd” (Wang 1999).

Det jeg i denne artikkelen for enkelthets skyld kaller “yogaturisme” er en nisje innen velværeturisme (Lehto et al. 2006: 26, Bowers og Cheer 2017: 208).⁴ Et eksempel på velværeturisme finner vi i denne reklamen for Hardanger:

Landleg velværeturisme er turisme der det gode liv på landsbygda er del av produktet. Kva er det gode liv på landsbygda? Plass, vatn som renn, fuglar som syng, rein luft, lokal mat, osv. Naturen og rommet i distriktet sett saman med aktivitetar, overnatting og lokalmat er i tida, dette kan brukast til vår fordel.⁵

Beskrivelsen av Hardanger-oppholdet er til forveksling lik de for yogaturisme på Balkan. Sammenlign for eksempel innsalget av “fredagens påskeyoga” i Zlatar i Serbia, som også spiller på naturromantikk,

---

³ Jeg vil i det følgende bruke ordene “åndelig” i sammenhenger man også kan bruke “spirituell”. På norsk henviste “spiritualitet” opprinnelig til talegaver og karisma, og ble gjerne brukt om belevne skikkelser. Enkelte forskere er derfor skeptiske til å bruke ordet og foretrekker ordet “åndelig” i forbindelse med religion. “Spirituell” er imidlertid veletablert som emisk begrep og har etter hvert vunnet terreng også i academia. I oversettelsene av sitater fra deltagerne selv, vil jeg likevel beholde “spirituell” for å reflektere den emiske begrepsbruken.

⁴ Det engelske begrepet “wellness” er sammensatt av “well-being” (velvære) og “fitness”.

⁵ <http://www.hardanger.com/prowell>

renhet og autentisitet. Deltagerne vil innløsjes på tolvhundre meters høyde, hos et “elskelig lokalt par”:

Nettene her er så kalde og friske at du vil få den beste søvnen du noensinne har hatt. Stedet er fritt for støy og lysforurensning, og været så klart at du vil bli overveldet av stjernehimmen. Morgenene er usedvanlig vakre og solfylte, og du vil nyte fuglesangen og i blant lyden av sauebjeller.⁶

Zlatar-oppholdet skiller seg imidlertid fra det i Hardanger ved at kjerneaktiviteten er yoga og meditasjon. Instruktøren er en kvinne som ble introdusert til denne “eldgamle visdommen” i India.⁷ I et tantrisk ashram ble hun så sertifisert yogainstruktør, og ifølge reklamen mestrer hun også yogaformene *hatha*, *acro*, *yin* og *vinyasa*, og såkalt *aguahara*, en form for kroppsterapi under vann. Instruktøren har altså selv vært yogaturist i India, og beskriver reisen dit som “transformativ”.⁸ Sånn sett fremstår hun selv som et produkt av “yogaturismens transformativ kraft” (Ponder og Holladay 2013: 98).

I denne artikkelen utforsker jeg forskjellige former for yogaturisme på Balkan, som gjerne også involverer forskjellige former for meditasjon, mindfulness og alternative terapier. En økende andel av velværeturister er nemlig opptatt av personlig utvikling, energier og krefter og engasjerer seg i New Age-aktiviteter i løpet av ferien (Smith og Puczkó 2013: 51). Min kartleggende studie tyder på at dette også er tilfellet på Balkan. Artikkelen er et bidrag til forskningen på nyreligiøsitet og globalisering, på forholdet mellom religion og turisme, og utforsker skillet mellom det religiøse og det sekulære (jf. Frisk 2014: 57-61). Samtidig er det et forsøk på å sette religiøs utvikling i denne

---

⁶ <https://www.bookyogaretreats.com/move2collective/4-days-easter-yoga-break-in-zlatar-serbia>

⁷ <https://www.bookyogaretreats.com/move2collective/4-days-easter-yoga-break-in-zlatar-serbia>

⁸ <https://www.bookyogaretreats.com/move2collective/4-days-easter-yoga-break-in-zlatar-serbia>

delen av Europa på det religionsvitenskapelige kartet, der Balkan, med unntak av Hellas, fortsatt utgjør en nokså hvit flekk.

Materialet består i hovedsak av elektroniske kilder og noen kortere feltarbeid i regionen i perioden mai-juli 2018. Utgangspunktet er forskjellige “yogaretreats”, som turene kalles i markedsføringen. I den sammenheng er det verdt å merke seg at ordet “retreat” har sterke religiøse konnotasjoner og gjerne har betegnet det at man i en avgrenset periode trekker seg tilbake fra sine daglige gjøremål for å konsentrere seg om for eksempel bønn og meditasjon, eller som her, yoga. Yogaturismen eksemplifiserer hvordan selve stedet kan presenteres eller oppleves som spesielt meningsfylt idet reisemålet fremstår som et rom for ekstraordinære opplevelser og dypere erfaringer (Selberg 2007, Smith og Puczkó 2013: 53). Retreatene tilbyr således en form for eskapisme: “et paradoksalt ønske om å unnsnippe, men for å ‘finne’ seg selv” (Wang 1999).

I søkelyset står koblingen mellom yogaturisme, selvutvikling og holisme. Som vi skal se kobles reisemålets postulerte kvaliteter i varierende grad til en global nyreligiøs diskurs, og konstrueres i noen tilfeller som “kraftsteder”, med spesielle energier (Kalvig 2011, Selberg 2017: 82, 91). I det følgende vil jeg vise hvordan yogaturismen tilpasses lokal kultur og natur, utvikler seg og promotes for potensielle turister uten spesielle forkunnskaper.⁹ Først vil jeg imidlertid si noen ord om yogaens historie i området.

Yoga i Jugoslavia

Artikkelen tar utgangspunkt i yogaturismen slik den utvikler seg vest på Balkanhalvøya, nærmere bestemt i de religiøst brokete landene Montenegro, Makedonia, Bosnia-Hercegovina og Kosovo.¹⁰ Disse

---

⁹ Alle oversettelsene til norsk er mine egne. Deler av artikkelen er i noen grad bygd på mine kapitler om Makedonia, Montenegro, Kosovo, Albania og Serbia til den kommende *Handbook of Hinduism in Europe*, redigert av Knut Jacobsen og Ferdinando Sardella.

¹⁰ De viktigste religionene i området er ortodoks kristendom og islam, med katolske minoriteter. Montenegro og Makedonia har ortodokst flertall og en betydelig muslimsk minoritet, mens forholdet i Kosovo og Bosnia er omvendt. I Kroatia og

unge statene var tidligere en del av Jugoslavia, der yoga var tillatt under kommunismen. I tillegg tar vi en titt på Albania, der yoga er en nykommer.¹¹ I disse tidligere kommunistlandene er samfunnet svært sekularisert i den forstand at religion har liten påvirkning på folks dagligliv. Samtidig blir nyreligiøse konsepter og terapier med røtter i østlig og teosofisk tankegods stadig mer utbredt.

I Jugoslavia-tiden kom yoga og nyreligiøsitet først til de katolskdominerte republikkene Slovenia og Kroatia i nordvest. Yoga var i prinsippet kjent fra begynnelsen av 1960-tallet med utgivelser som *Yoga for alle: en sportsbok* (Puljo 1961). Siden 1990-tallet har yogakultur, i en vestlig-tilpasset versjon, blitt stadig mer populært. Hvor utbredt yogaturismen er de forskjellige stedene, ser imidlertid ikke ut til å reflektere verken hvor lange tradisjoner yoga har i landet eller hvor etablert yoganettverkene er. I Serbia har yoga for øvrig støtte av den indiske ambassaden og det indiske AYUSH-departementet opprettet i 2014 for å promotere yoga, ayurveda og homeopati internasjonalt,¹² og fremveksten av yoga på Balkan kan ikke ses helt adskilt fra politiske forhold, verken i India eller på Balkan.

I flere av landene har yogadagen politisk støtte.¹³ Yogainteressen på Balkan ser ut til å ha skutt fart siden 2014, året da FN, med serbisk støtte, utropte 21. juni til den internasjonale yogadagen.¹⁴ Siden 2017 har for eksempel borgermesteren i Tirana (Albania) avholdt offisielle

---

Slovenia er det katolsk flertall, og i Albania 2/3 muslimer, og resten katolikker og ortodokse.

Generelt er religion på Balkan tett knyttet til etnisk og nasjonal identitet og retorikk. Religion, og ikke minst religionsforskjeller, spiller i så henseende en til tider fremtredende politisk rolle.

¹¹ Under kommunismen var Albania, i motsetning til Jugoslavia, nærmest totalt isolert, og innbyggerne kunne ikke som jugoslavene reise fritt. Religion og alt som smakte av "vestlig kulturimperialisme" ble slått hardt ned på.

¹² <http://ayush.gov.in/> og <https://eoibelgrade.gov.in/pages.php?id=24>

For mer utfyllende kapitler om yogasituasjonen i disse forskjellige landene, se blant annet mine kommende kapitler i Jacobsen og Sardella (red.)

¹³ <https://eoibelgrade.gov.in/press.php?id=202>, <http://indian-cultural-center.rs/en/activities/>

¹⁴ 2014 var året da det hindunasjonalistiske partiet BJP fikk absolutt flertall i det indiske parlamentet og Narendra Modi ble statsminister.

yogaarrangementer i byparken, i samarbeid med et lokalt yogastudio.¹⁵ Parkvesenet proklamerte at yoga er for alle, oppfordret folk til å ta med barna, nyte den friske luften og meditere, og avsluttet med “Namaste!”. Også ved senere anledninger har lokale myndigheter arrangert utendørsyoga, blant annet markedsført med gratis kurs i *hatha-yoga* og “Zen-atmosfære”.¹⁶ Ifølge kritikere skyldes byrådets plutselige interesse for å promotere yoga lite annet enn et ønske om å avlede innbyggernes oppmerksomhet fra korrupsjon, vanstyre og maktmisbruk. Uten å etterprøve borgermesterens motivasjon, er det tydelig at arrangementet “Yoga i parken” skaper andre assosiasjoner ved å skrive seg inn i en optimistisk, progressiv og miljøbevisst diskurs.

De tradisjonelle trossamfunnene på Balkan virker ikke spesielt skremt av yogaens utbredelse, og noen “yogafobi” er det lite av. De kritiske røstene virker sterkest på ortodokst hold, og den makedonsk-ortodokse, albansk-ortodokse og serbisk-ortodokse kirken har alle uttrykt skepsis.¹⁷ I forbindelse med FNs internasjonale yogadag 21. juni, advarte for eksempel den makedonsk-ortodokse metropolitten om at “yoga er totalt i strid med vår ortodokse kristne tro og har ingen plass i kristnes liv”, ettersom yoga er hinduisk lære og forårsaker “religiøs synkretisme”.¹⁸ Yoga, understreket han, er ikke bare en “moteriktig treningsform og uskyldige avslapningsøvelser, men direkte antiortodokst og antikristent”.¹⁹ Følgelig må alle ortodokse kristne som driver med yoga, slutte med det umiddelbart, angre og bekjenne sine synder, eller gå fortaapt.²⁰ Også i nabolandet Albania kom lederen for det ortodokse katekismekontoret på banen og beklaget at selv som

---

¹⁵ <http://aprtirana.al/event/joga-ne-park-hatha-yoga-tirane/>

¹⁶ <http://aprtirana.al/event/yoga-ne-park/>

¹⁷ Kritik fra den serbisk-ortodokse kirken: http://www.patrijarsija-puo.rs/e-prodavnica/knjige/duhovna-literatura/smisao-zivota-pravoslavlje-ili-joga/?fbclid=IwAR2TKhZjocFgPUjatOqI9INgeqx9edsf5DCkct_ge1yQYSJFEOeeT32j8w

¹⁸ <https://faktor.mk/mpts-bara-lugeto-da-se-otkazhat-od-joga/vmro-e-tamu-kade-ljubcho-a-kade-e-ljubcho>.

¹⁹ <https://faktor.mk/mpts-bara-lugeto-da-se-otkazhat-od-joga/vmro-e-tamu-kade-ljubcho-a-kade-e-ljubcho>.

²⁰ <https://faktor.mk/mpts-bara-lugeto-da-se-otkazhat-od-joga/vmro-e-tamu-kade-ljubcho-a-kade-e-ljubcho>.

fysisk fostring er yoga “farlig” fordi det leder folk inn i “hinduisk eller buddhistisk mystikk”.²¹ Hvorvidt flokken vil lystre, vites ikke, men det er ikke nødvendigvis slik at yoga og nyreligiøsitet oppfattes som noe motkulturelt av de som driver med det (jf. Hall 2014: 157-158, Frisk 2014: 64). Som en New Age-interessert kvinne i Skopje sa: “Jeg liker både kirken og yoga, jeg.”²²

En mulig årsak til at interessen for yoga og det alternative etter alt å dømme er i vekst på Balkan, er at mange er lei av tradisjonell religion og etablerte trossamfunn som de siste tiårene har virket mer opptatt av politikk og nasjonalisme enn det åndelige. Som så ofte hva denne regionen angår mangler vi imidlertid ikke bare forskning, men også etterrettelige grunnlagsdata om det meste, ikke minst religiøs tro og praksis. En rekke undersøkelser og kontroversielle folketellinger tyder likevel på at folks sosiale og nominelle religiøse identiteter er nokså sterke, selv om det religiøse innholdet og praksisene later til å bli stadig mer individualisert. I en tilsynelatende stagnert situasjon preget av konflikt og krise, patriarkalsk kultur og usunn livsstil, tiltrekkes stadig flere av tanken om at “den ekte revolusjonen er å forvandle deg selv, ikke samfunnet”.²³

Yogaentreprenører og New Age-kapitalisme

Yogaturismen er en del av en global forretningsvirksomhet, der referanser og praksiser fra fjern og nær, gjerne med religiøse røtter, innlemmes i nye sammenhenger. Slik turisme er et fleksibelt konsept som tilpasses forskjellige steder og miljøer, men også formes av og i det lokale landskapet, både bokstavlig talt og i overført betydning. Samtidig representerer den en global trend, og kan ses som eksempel på “glokalisering” (Robertson 1995). Det globale blir tilpasset lokale forhold, samtidig som det partikulære løftes ut av den lokale konteksten

---

²¹ “YOGA, ushtrime të thjeshta fizike, apo rituale okulte?”, <https://balkanweb.com/yoga-ushtrime-te-thjeshta-fizike-apo-rituale-okulte/>

²² Intervju med middelaldrende kvinne i Skopje i mai 2018.

²³ https://www.facebook.com/pg/AshtangaYogaMakedonija/about/?ref=page_internal

og inn på et verdensomspennende spirtuelt marked, der det inngår i nye meningsdannelser og diskurser. Yogaoppholdene i denne artikkelen illustrerer alle en form for “New Age-kapitalisme”, en del av den “nye økonomien” som omfatter både personlig utvikling og “self-work ethic” (Mikaelsson 2014: 163-164). Arrangørene er entreprenører som ofte har internasjonal bakgrunn, erfaring og nettverk, forstår markedet og skaper nye hybride tilbud: astrologi, rafting og vinsmaking, eller detox, reiki og vannski.

Yogaturismen er i stor grad myntet på utlendinger og involverer internasjonale nettverk, men knyttes også i varierende grad til lokale yogamiljøer og forskjellige nyreligiøse aktører i området. Ofte kommer initiativet fra lokale aktører i samarbeid med utenlandske turoperatører, instruktører og diasporanettverk. Yogaturismen kan også være en drahjelp for lokal yogakultur og forskjellige nyreligiøse initiativer. På denne måten har turisme og religion ofte utbytte av hverandre, og skaper forskjellige kontaktflater (Stausberg 2011: 31).

Internett spiller naturligvis også en viktig rolle, med PR på engelsk og på profesjonelle hjemmesider. Noen av yogaoppholdene markedsføres via nettsider som www.bookyogaretreats.com, www.responsibletravel.com eller www.equilibriumwellnessretreats.com. Én entreprenør er en kvinne som kaller seg “The Wellness Designer” og blant annet tilbyr yogaretreater i Albania. På sitt nettsted²⁴ beskriver hun sitt ønske om å hjelpe folk å reise rundt i verden, få nye venner og kunnskaper på veien, og, ikke minst, “utforske forbindelsen mellom kropp og sinn” på hennes “Wellness Adventures & Retreats”. The Wellness Designer skriver også at hun har studert psykologi, ernæringsterapi og detox, og gjennom “yogavitenskap” skjønner at et sunt forhold mellom kropp og sinn er nøkkelen til et godt liv. Siden hun snakker fem språk og har reist over hele verden, kan hun forsikre sine kunder om at deres “wellness-eventyr blir en unik reise, utenfor allfarvei”.²⁵

Fotografier og tilbakemeldinger fra deltagere, publisert på forskjellige instagramkontoer, facebooksider og hjemmesider knyttet til de forskjellige oppleggene, tyder på at gjestene gjerne er bereiste, yrkesaktive kvinner i tretti- og førtiårene. Dette stemmer godt overens med fun-

---

²⁴ www.thewellnessdesigner.com

²⁵ <https://www.yogamoo.com/albania-wellness-adventure-yoga/>

nene til Lehto et al. (2006: 32-33), og gjelder for øvrig også et flertall av de lokale yogainstruktørene og entreprenørene. Ikke sjelden er dette driftige kvinner i tretti- eller førtiårene som snakker flere språk, har en stor internasjonal kontaktflate, og gjerne med familietilknytning til området der yogaoppholdene arrangeres.

En kvinne med en slik “verdensvant” profil er for eksempel den russiske yogaentreprenøren jeg intervjuet i Montenegro i juni 2018. Hun er gift med en mann fra området, driver et eksklusivt hotell og er utdannet yogainstruktør i India. Yoga er ofte blitt et ekstratilbud til andre former for turisme, og også denne kvinnen supplerer hotellets fasiliteter med mulighet for yoga, meditasjon og alternative terapier. På den montenegrinske kysten er det mange russiske turister som etterspør yoga, men hva hotellet kan tilby er avhengig av sesongen, etterspørsel og tilgang på instruktører og terapeuter. I motsetning til indiske yogalærere, som ifølge min informant er profesjonelle og krever lønn for strevet, er det enkelt å finne vestlige, særlig amerikanske instruktører villige til å jobbe for kost og losji noen uker i sesongen. Som hun sier, “alle amerikanske husmødre har sluttet med interiørdesign og blitt yogainstruktører i stedet” og vil jobbe gratis siden de ser yoga som et åndelig prosjekt. Hun selv er kun delvis interessert i yogaens åndelige side, noe hun mener også kjennetegner de fleste av hennes hotellgjester.

På grunn av konflikter og forskjellige kriser har det siden 1990-tallet vært stor migrasjon fra Balkan til Vest-Europa og USA, og diasporabefolkningen ser ut til å spille en sentral rolle i yogaturisme, der deres “doble” lokalkunnskap og nettverk i både det nye og det gamle landet blir en ressurs. Noen yogaretreater har oppstått ved at en person med bakgrunn fra Balkan har levd mange år i Vesten og blitt involvert i yogamiljøer der, og kombinerer opphold i hjemtraktene med den nye interessen på en potensielt inntektsbringende måte. Et eksempel på dette kan være en yogainstruktør fra Bosnia som har bodd 25 år i Norge.²⁶ Hvert år organiserer hun et yogaretreat med naturopplevelser i fødelandet, et opplegg som blant annet inkluderer chakra-healing og meditasjon, sightseeing i Mostar og Sarajevo, og en dag på spa.²⁷ Denne

---

²⁶ <http://www.mersihayoga.com/>

²⁷ <http://www.mersihayoga.com/yoga-retreats-in-bosnia>

gesjeften lar henne kombinere sine “tre lidenskaper, yoga, natur og reiser”.²⁸ Ofte kan emigrantene med sitt nye utenfrablakk på det hjemlige se potensialet i de tingene de lokale ikke nødvendigvis selv verdsetter, slik som et enkelt steinhus og en olivenlund i en søvning landsby. Gjennom sine bekjentskaper kan entreprenørene engasjere folk i nærmiljøet for å bistå med kost, losji, utflukter og så videre, og skreddersy hendige pakkeløsninger for yogainteresserte utlendinger.

En magnet for mystikere: Makedonia

I naturskjønne Nord-Makedonia, som landet nå offisielt heter etter at navnestriden med Hellas er løst, dukker det opp stadig flere tilbud om yogaturisme, primært rettet mot vestlige turister, selv om også lokale yogautøvere later til å ta naturen i bruk. I mai 2018 organiserte for eksempel *Yoga Macedonia* en seksdagers “Yoga and Gestalt Retreat – Find your way back ‘home’”,²⁹ definert som en type “wellness” med yoga, fjellturer, sunn livsstil og “life coaching”. Instruktør på opplegget var den greske yogalæreren Pavlos Hasanagas, som bragte yoga til den jugoslaviske republikken Makedonia i 1972 og siden den tid har vært en viktig skikkelse i prosessen med å utbre og organisere yoga i landet.

“Yoga and Gestalt Retreat” finner sted i det gamle erkebispedømmet Ohrid, en liten by med steinhus ved en innsjø. Ohrid har UNESCO-status, og er kjent som “Balkans Jerusalem” på grunn av sine mange kirker. *Yoga Macedonia* beskriver stedet som en “magnet for mystikere og åndelige ledere i tusener av år”.³⁰ Utsikten er så vakker at man “mister pusten”. I tillegg til yoga og meditasjon består programmet av “mindfulle” spaserturer, “spirituelle fjellturer” til klostre, kirker og “spirituelle plasser”, samt til “noen mystiske deler av fjellet”. Erfaringen beskrives som følger, med vekt på materialitet: “Du føler kroppen, omgivelsene, naturen og åpner langsomt øynene... En vakker innsjø

---

²⁸ <http://www.mersihayoga.com/>

²⁹ <https://www.bookyogaretreats.com/yogamacedonia/6-days-yoga-and-gestalt-find-your-way-back-home-yoga-retreat-in-dolno-konjsko-macedonia>

³⁰ <https://www.facebook.com/events/103338513836871/>

foran deg, badet i solskinn... Magiske fjell bak deg”.³¹ Dette er bare noen eksempler på hvordan landskapet forankres i en mystisk diskurs, og hvordan tradisjonell religion på stedet nytolkes og integreres i en åndelig pakke kompatibel med for eksempel asiatiske praksiser.

En hemmelig juvel: Montenegro

I reiselivet brukes paradistoper aktivt i markedsføringen (Stausberg 2011: 135), og yogaturismen er intet unntak. Lille Montenegro blir markedsført som en “hemmelig juvel”, med “skjønne omgivelser for opplevelser som vil endre ditt liv”,³² et “vakkert middelhavsparadis” med turkis, krystallklart vann, hvite strender, en “skjult edelsten” med frodige grønne åser og bortgjemte fosser.³³ Om sommeren arrangeres en rekke forskjellige yogaopphold, de fleste på kysten, men også i fjellet og i elvedalene. Arrangørene er gjerne internasjonale reisebyråer som spesialiserer seg på slik velværeturisme, i samarbeid med lokale yogastudioer og hoteller. Tilbudet er utformet med tanke på turister som søker selvutvikling, harmoni i naturen og fred i sinnet.

En typisk leverandør av “holistisk turisme” er senteret Mahakala i nærheten av den gamle borgbyen Budva,³⁴ i en økologisk bygd villa i fengshui-stil med “praktfull utsikt til Middelhavet”³⁵ – altså “ren luksus midt i naturen”.³⁶ Senteret omtales som et “sanctuary”, et tve-tydig ord med både sekulære og religiøse konnotasjoner, henholdsvis til tilflukt og helligdom. Mahakala omtales videre som “et helende sted

---

³¹ <https://www.facebook.com/events/103338513836871/>

³² <https://bookretreats.com/s/yoga-retreats/montenegro>

³³ <https://bookretreats.com/s/yoga-retreats/montenegro>, <https://www.bookyogaretreats.com/mahakala-center/8-days-budget-adventure-yoga-retreat-in-montenegro#instructors>

³⁴ <https://mahakala-center.com/>, <https://mahakalaretreat.com/yoga-and-meditation/>

³⁵ <https://mahakala-center.com/yoga-meditation-nature-retreat/>, <https://www.bookyogaretreats.com/mahakala-center/8-days-budget-adventure-yoga-retreat-in-montenegro#instructors>

³⁶ <https://mahakala-center.com/ourstory/>

omgitt av naturen”,³⁷ der man også kan finne “indre ro” og føle tilknytningen til jorden.³⁸ På denne måten konstrueres stedet som noe adskilt fra det hverdagslige, med referanser til noe paradisisk. Mahakala presenterer yoga og meditasjon som midler til å bli forynget (finne ungdomskilden), stresse ned, og finne indre styrke. Hjemmesidene er fulle av tilbakemeldinger fra entusiastiske deltagere som bevitner at oppholdet har forvandlet dem. En henrykt besøkende forteller for eksempel at oppholdet fikk vedkommende til å komme i kontakt med naturen og seg selv og føle seg som “et nytt menneske”.³⁹

Mahakalas aktiviteter viser hvordan wellnesspraksisen ofte bygger på østlig filosofi og terapier. Turister lokkes med yogateknikker som *haṭha*, *kuṇḍalinī*, *sivananda*, *vinyasa*, *yin*, *kriya*, *tantra*, *zen*, og *chakra*, altså hinduelementer i kombinasjon med andre tradisjoner. *Prāṇa*, for eksempel, et hinduisk begrep for “pust”, forklares som en form for “subtil energi” som også brukes i “akupunktur, Shiatsu, Reiki, Tai Chi, refleksologi og mange østlige kampsporter”.⁴⁰ Dette er typisk for New Age-spiritualiteten: et religiøst konsept løftes ut av sin opprinnelige sammenheng og blandes med andre tradisjoner, tuftet på forestillingen om en felles, underliggende essens.

Turister kan også delta på en rekke sportslige og kulturelle aktiviteter og utflukter, for eksempel “på kanten av en klippe langs det turkise havet” eller til “skjulte fosser og nydelige montenegrinske gamlebyer”.⁴¹ Mahakala tilbyr dessuten aktiviteter som dans, blomsterseremonier, kunstkurs, bål på stranden, samtaler om detox, ernæring og å elske seg selv.⁴² Ikke minst kan turistene kombinere for eksempel mantraer, lysmeditasjon og pusteøvelser med alternative

---

³⁷ <https://mahakala-center.com/yoga-meditation-nature-retreat/>

³⁸ <https://www.bookyogaretreats.com/mahakala-center/8-days-budget-adventure-yoga-retreat-in-montenegro#instructors>

³⁹ Anonym tilbakemelding, postet 27. februar 2018 på <https://mahakala-center.com/yoga-and-meditation/>, <https://www.bookyogaretreats.com/mahakala-center/8-days-nature-and-yoga-retreat-in-montenegro>

⁴⁰ <https://mahakala-center.com/yoga-and-meditation/>

⁴¹ <https://mahakala-center.com/yoga-nature-retreat/>

⁴² <https://mahakala-center.com/>

terapier som magnesiumbad, tungmetalldetox og tungediagnostikk.⁴³ Kvinnene som driver Mahakala har bodd flere år i Tyskland, der de har lært yoga og alternativ medisin, neppe tilfeldig ettersom såkalt “Komplementärmedizin” er svært utbredt der. Akupunktur vekket interessen for “østlig filosofi og medisin”, forteller den ene, og den første “åndelige opplevelsen” hun fikk da hun mediterte åpnet sinnet og fikk henne til å forstå “at allting henger sammen”⁴⁴ – med andre ord en slags høyere innsikt.

Til sammen skapes et allsidig og fleksibelt produkt rettet mot turister med såkalt “spesielle interesser”, som ikke bare ønsker seg vakre omgivelser, men også opplevelser (Lehto et al. 2006: 26), i dette tilfellet yoga og meditasjon. Tilbudet er således skreddersydd for åndelige turister og et eksempel på det Smith og Puczkó (2013: 51) kaller “New Age-turisme”. Mahakala er også et eksempel på at den som leverer tjenesten ofte fungerer som åndelig veileder (Stausberg 2011: 131).

Et annet eksempel på et nisjeprodukt innen wellnessbransjen er et “mor og barn”-yogaopphold på et eksklusivt hotell i vannkanten lenger nord i landet.⁴⁵ Fokuset er på “me time”, der turisten kan få gjenopplivet sin “happy mama”: Blant høye fjell og dype fjorder tilbys mødre næring for “kropp, sjel og sinn” og muligheten til å skape “vakre minner” for både mor og barn.⁴⁶ I tillegg til yoga kan deltagerne bli med på månemeditasjon, *satsang* med *kundalinī kriyā*-praksis, “gjenfødselstunnel” og “healing av skjødets [womb]”, samt deilige og sunne måltider med mulighet for ayurvedisk diett.⁴⁷ Alt dette kan kombineres med massasje, spaserturer langs kaia, sightseeing i gamlebyen, svømming og vannsport. Pakkeløsningen frister ikke minst med mange timer profesjonell barnevakt hver dag og mye alenetid på et av Montenegros “mest fortryllende steder”. Det kan tenkes å tiltrekke seg flere enn bare søkende, for eksempel pragmatiske alenemødre.

---

⁴³ <https://mahakala-center.com/wellness-and-health/>

⁴⁴ <https://www.bookyogaretreats.com/mahakala-center/8-days-budget-adventure-yoga-retreat-in-montenegro#instructors>

⁴⁵ <http://sensodicattaro.com/mamachildyoga/>

⁴⁶ <http://sensodicattaro.com/mamachildyoga/>

⁴⁷ <http://sensodicattaro.com/mamachildyoga/>

Et annet retreat er et firedagers “forfriskende vilt og vakkert yoga- og meditasjonsopphold” i Šavnik i innlandet.⁴⁸ Innlosjert i trehytter ved en irrgrovn innsjø i den montenegrinske fjellheimen kan deltagerne delta i forskjellige typer *prāṇāyama* (kontroll over pusten), antistresskurs og arbeidsstuer om astrologi og ayurveda. Gjennom yoga og meditasjon, her knyttet til “det øverste, kosmiske prinsippet”,⁴⁹ tilbys turistene å finne balansen og meningen med livet. Hva mer er, i Šavnik kan man oppnå den “høyeste kunnskap og evig velsignelse i det det individuelle selvet forenes med det universelle”⁵⁰ – med andre ord, foreta en “Selvets reise” (jf. Smith og Kelly 2006).

I reklamen for akkurat dette yogaopplegget er den hinduiske innflytelsen mer fremtredende enn i mange av de andre, som bruker et mer sekularisert velværespråk og henviser til vitenskapelig autoritet (Frøystad 2011). En enkelt grunn kan være at instruktørene på dette opplegget har tettere bånd til hinduismens hjemland. En av dem, Anurag Attri, er selv inder og har gått i lære hos en anerkjent yogi i Kurukshetra,⁵¹ mens instruktøren fra Serbia, Vesko Minčićar, har studert ved forskjellige yogaskoler i India.

---

⁴⁸ <https://www.bookyogaretreats.com/montagna-travel-montenegro/4-days-refreshing-wild-beauty-yoga-and-meditation-retreat-in-savnik-montenegro>

⁴⁹ <https://www.bookyogaretreats.com/montagna-travel-montenegro/4-days-refreshing-wild-beauty-yoga-and-meditation-retreat-in-savnik-montenegro>

⁵⁰ <https://www.bookyogaretreats.com/montagna-travel-montenegro/8-days-refreshing-wild-beauty-meditation-and-yoga-retreat-in-savnik-montenegro>

⁵¹ <https://retreat.guru/teachers/9309/anurag-attri>

Vin og feta i “annerledeslandet” Albania

As often as possible, go some place you've never been before. Experience new places and new things. You might find yourself with someone or somewhere that makes you much happier than your previous circumstance.

Dalai Lama, sitert i reklame for yogaturen “Albania: Wellness, Adventure, Mountains & Beaches”⁵²

Også Albania vokser frem som et holistisk feriemål. I motsetning til landene i det tidligere Jugoslavia, der yoga var kjent fra 1960-tallet, var yoga forbudt i Albania under Enver Hoxhas ateistiske diktatur, i likhet med religion som sådan. At landet har en mye kortere yogahistorie enn for eksempel Serbia, ser imidlertid ikke ut til å by på noen spesielle problemer for denne typen turisme, annet enn at noen yogainstruktører må hentes fra andre land.

Yogaprogrammene i Albania kombineres gjerne med utendørsaktiviteter og lokale høydepunkter. En australsk deltager var for eksempel fullstendig overveldet over det “fabelaktige landet” med de hvite strendene, klare blå vann og fjell i bakgrunnen, og skrøt uhemmet av kombinasjonen av “fantastiske” restauranter, “virkelig velsmakende” mat og utrolig yogaundervisning.⁵³ Turene går både til fjellet og til kysten.

En operatør ved navn *Butterfly outdoor* organiserer for eksempel en seksdagers “fjelltur og yoga på Via Dinarica” i fjellheimen mellom Kosovo og Albania.⁵⁴ Via Dinarica strekker seg langs Balkans vestkyst og er blant annet kåret til verdens beste turistmål av National Geographic. På denne “eventyrlige” turen gjennom dramatisk, urørt fjellandskap, blant annet den delen som kalles de “forheksede fjellene” i nord-Albania, vil man komme innom “forskjellige kulturer og

---

⁵² <https://www.yogamoo.com/albania-wellness-adventure-yoga/>

⁵³ “Yoga & sea kayaking albania riviera” by kristyrebbecca, https://www.tripadvisor.co.uk/ShowUserReviews-g294446-d3916138-r388416181-Outdoor_Albania-Tirana_Tirana_County.html#

⁵⁴ <http://butterflyoutdoor.com/tours/hike-yoga-via-dinaica-kosovo-albania/>

kulturarv”, blant annet i den “tidløse landsbyen” Theth, og ha utendørsyoga og meditasjon hver dag.⁵⁵ Vel vitende om at mange muligens er skeptiske til å legge turen til Kosovo, kan arrangørene berolige om at på tross av sin konfliktfylte fortid og krigen (1998-99) er den nye staten preget av en entusiastisk og fremadskuende ung befolkning, og at de “ekstremt positive og generøse” menneskene i beggeland vil gjøre turen til en artig opplevelse. Inntrykket styrkes av fotografier av glade, sunne yogaturister som poserer på fjelltopper og har tidenes ferie.

Da Italia annekterte Albania i 1939, omtalte kong Viktor Emanuel II det som et land som “består av fire stein” (Paoletti 2008: 166) – underforstått, og lite annet. De nordalbanske fjellområdene og Kosovo har inntil nylig vært et av det mest isolerte og uutforskede i hele Europa, med en svært konservativ kultur og samfunn. Et gjennomgående trekk ved reklamene for yogaturer til Albania er hvordan statusen som “annerledesland” i dag kan brukes for å lokke turister. Områdets periferialitet brukes for alt det er verdt, og alt som assosieres med det førmoderne tillegges positive konnotasjoner: Uberørt natur, tidløs kultur, magiske fjell, økologisk mat, gammeldags gjestfrihet. Det reklameres også med maten, blant annet utrolig sjømat og en overflod av økologisk frukt og grønt. På veien vil yogaturistene blant annet innlosjeres i trehytter med navn som “Gjeternes hus” eller i tradisjonelle albanske steintårn, såkalte *kulla*. På denne måten konstrueres Albania som en arena for virkelig autentiske og annerledes opplevelser.

At nysgjerrighet ofte er en motivasjon for å besøke et sted er også noe reklamene vet å utnytte:

Hvorfor Albania? Vel, først og fremst er det ikke et spesielt populært reisemål, i alle fall ikke sammenlignet med andre overfylte feriesteder. Ikke misforstå, greske øyer og sveitsiske fjell er utrolige, men Albania har alt. Middelhavsklimaet og fjellutsikten er noe man kan dø for, i tillegg til at det praktisk talt ikke er turister der. Det er en Total Wellness-Erfaring både for den kresne reisende og eventyreren.⁵⁶

---

⁵⁵ <http://butterflyoutdoor.com/tours/hike-yoga-via-dinaica-kosovo-albania/>

⁵⁶ <https://www.yogamoo.com/albania-wellness-adventure-yoga/>

Den angivelige mangelen på andre turister vris til noe positivt: Turisten unngår andre turister. Til og med skepsis og fordommer mot landet gjøres til en fordel, og brukes bevisst for å skape kontraster og positive overraskelser:

Hvis du forteller venner og familie du skal til Albania, får du sannsynligvis automatisk til svar, “Er det ikke farlig?”, “Er det ikke krig der?”, og “Ligger det engang i Europa?” [...] Snakker du med folk som har vært der, får du imidlertid en langt mer positiv respons – du får høre om bratte fjell, osmansk arkitektur, urørte strender og endeløst gjestfri lokalbefolkning. Etter tiår med isolasjonistisk styre, ser dette røffe landet fortsatt ikke til å passe inn i det store kontinentale puslespillet. Med sin spesielle eksotiske atmosfære, unike kjøkken og skikker, bør du reise til dette besnærende hjørnet av Europa nå, før det får den populariteten det forjener. Derfor har jeg valgt Albania som mitt neste wellness-eventyr.⁵⁷

I tillegg til de mange forskjellige typene yoga-retreater har noen hoteller nå begynt å tilby yogapakker, for eksempel et “femstjerners luksuriøst yogaretreat” for 299 euro for tre netter på hotell Adriatik i Durrës, myntet på gjester som vil gjenfinne sin “indre balanse”.⁵⁸ Tilbudet inkluderer rom med sjøutsikt og boblebad, og daglig yogaundervisning, blant annet *hatha*-yoga, “vinyasa flow” og B.K.S. Iyengar-yoga.⁵⁹ Sistnevnte beskrives som en metode for å “stilne *chitta*-vibrasjonene”

---

⁵⁷ <https://www.yogamoo.com/albania-wellness-adventure-yoga/>

⁵⁸ <https://www.bookyogaretreats.com/adriatik-hotel/3-days-beach-yoga-retreat-in-durres-albania>

⁵⁹ Sistnevnte forbindes med den indiske gurun ved samme navn og et yogainstitutt i Pune fra 1973. <http://bksiyengar.com/modules/Guruji/guru.htm> 2. november 2018.

og involverer forskjellige gjenstander som belter og tau. Hensikten er å erfare “yogasutraenes visdom”.⁶⁰

At dette luksushotellet på stranden nå tilbyr yoga kan stå som et bilde på de enorme endringene Albania har gjennomgått fra å være et stadig strengere og mer isolert kommunistdiktatur. I 1957 bygde kommunistdiktatoren Enver Hoxha *Hotell Adriatik* for prominente utenlandske gjester og toppolitikere. Vanlige albanere ble antagelig stoppet av bevæpnede vakter om de nærmet seg. Fra slutten av sekstitallet, mens New Age-bevegelsen og motkultur blomstret i Vesten, ble enhver form for religionsutøvelse totalforbudt i Albania, og påvirkning fra “vestlig” kultur hardt straffet. I dag er Adriatiks dører i teorien åpne for alle, og et eksempel på hvordan religion nå er smurt tynt utover også i Albania, der nye tradisjoner blandes med de gamle og inntar nye områder. I praksis er nok tilbudet likevel så dyrt at det er uoppnåelig for mannen i gata.

Fred i Kosovo

En noe annerledes form for yogaturisme finner vi på Shanti-festivalen i Kosovo, som er viktig for spredningen av yogakultur lokalt. En turist er nemlig ikke bare en som reiser utenlands, men også personer som “reiser til og oppholder seg utenfor sitt vanlige miljø” (Stausberg 2011: 6). I motsetning til wellness-retreatene, er dette en yogafestival som på tross av sin internasjonale profil og mange utenlandske yogainstruktører i hovedsak tiltrekker seg lokale yogaentusiaster. Arrangementet har karakter av en dugnad i samarbeid med flere av hovedstadens yogastudioer. Festivalen strekker seg over 3-4 dager og finner sted i den gamle steinlandsbyen Kukaj utenfor Prishtina, der deltagerne blir forespeilet en “empowering” opplevelse for “kropp, sinn og ånd”.⁶¹ På programmet står en rekke forskjellige yogaklasser, musikk, dans,

---

⁶⁰ Sistnevnte forbindes med den indiske gurun ved samme navn og et yogainstitutt i Pune fra 1973. <http://bksiyengar.com/modules/Guruji/guru.htm> 2. november 2018.

⁶¹ <http://www.shantifestkosovo.com/en/shanti-people/>

meditasjon, filosofi, og et eget program for barna.⁶² Initiativet er svært populært, og i 2018 ble billettene revet bort kort etter at de var lagt ut for salg.

Referanser til utvalgte deler av indiske religioner er mer fremtredende på shantifestivalen enn på en del av wellness-turene langs kysten. Festivalen bruker aktivt indiske termer og konsepter for å formulere verdier og retningslinjer, først og fremst i selve navnet, *śanti*, som betyr fred. Hensikten er å forene folk med felles interesse i yoga for å “promotere fred og spre yoga”, og for å dyrke “indre og ytre fred”. Festivalens første regel er *ahimsā*, ikke-vold: festivaldeltagerne tar avstand fra både fysisk og psykisk voldsutøvelse, og enhver form for diskriminering.⁶³ Dette gjelder også ovenfor dyr og begrunner festivalens vegetariske profil – et aspekt vi også finner på de fleste yogaturene. Deltagernes innstilling må i tråd med buddhistiske prinsipper være snille og kjærlige, hvilket relateres til respekt og grensesetting for egne og andres kropp. Slik vil folk behandle hverandre skånsomt så alle kan føle seg trygge. En tredje guideline er *santoṣa*, som referer til det å være tilfreds og fornøyd, for nøkkelen til et lykkelig liv er å være positiv. Videre promoterer *satya*, som betyr oppriktighet i “kommunikasjon og handling”, og oppfordrer deltagerne til å lytte nøye, og bevare integriteten og ærligheten.⁶⁴

Festivaldeltagerne blir definert som “shanti-stammen”,⁶⁵ hvilket understreker ambisjonen om å skape et nytt fellesskap definert av felles verdier og mål om fredfull sameksistens. Shanti-festivalen legger således mer vekt på de sosiale aspektene enn de andre yogaeventene beskrevet i denne artikkelen. Kjørereglene minner om Smith og Puczkós (2013: 55) beskrivelse av de sosiale aspektene av velværeturisme, som blant annet innebærer å “leve i harmoni med andre og med miljøet”, bidra til fellesskapet, kommunisere bedre med de rundt deg, forstå avhengigheten til andre og til naturen, og ta “aktiv del i å forbe-

---

⁶² <http://www.shantifestkosovo.com/en/save-the-date-28th-of-june-1st-july-2018/>

⁶³ <http://www.shantifestkosovo.com/en/shantis-festival-code/>

⁶⁴ <http://www.shantifestkosovo.com/en/shantis-festival-code/>

⁶⁵ <http://www.shantifestkosovo.com/en/about/>

dre vår verden”. Yoga er i dette bildet viktig, i det det hjelper en å finne “sin indre balanse” og fremme “sosial endring”.⁶⁶

I de dagene festivalen varer, lever “shanti-stammen” på sett og vis i en alternativ virkelighet, en slags drømmeverden. I et krigsherjet land som Kosovo bør shanti-festivalens fredsbudskap forstås som noe mer enn tomme ord, og det er grunn til å tro at både arrangører og deltagere genuint søker en oase der de kan føle seg trygge på hverandre og legge grunnen til et nytt grenseoverskridende fellesskap basert på andre verdier og kategorier enn de som preger storsamfunnet. Når arrangørene bruker sanskritvokabular for å formulere alternativ etikk og samfunnsnormer, er det muligens fordi det gammelindiske språket både oppfattes som bærer av tapte visdomstradisjoner,⁶⁷ og gir en annen frihet enn lokalspråkene til å formulere idealer som transcenderer de lokale betente etniske kategorier. Det samme gjelder yoga og yogakulturen, som her blir sett som et rent, nytt rammeverk for individ og samfunn.

Urskog, pyramider og vårjevndøgn: Bosnia

A relaxing week with myself in mind.

Femstjerners anmeldelse av yogaretreat i Sutjeska, av litauisk kvinne (3. juli 2018)⁶⁸

Mange i Vesten assosierer kanskje Bosnia-Herzegovina med etnisk rensking og folkemord under krigen fra 1992 til 1995, snarere enn

---

⁶⁶ <http://www.shantifestkosovo.com/en/about/>

⁶⁷ Takk til Jane Skjoldli som foreslo at det kan være noe her som i overført betydning ligner på vedisk resitasjon, bare motsatt, siden det er meningen som er viktig, ikke lydeffekten.

⁶⁸ <https://www.bookyogaretreats.com/my-yogic-adventure/8-days-look-within-yoga-and-meditation-retreat-in-sutjeska-national-park-bosnia-and-herzegovina>

et sted man reiser for å pleie “kropp, sinn og sjel i fjellet”.⁶⁹ Sistnevnte er imidlertid nettopp det turoperatøren *My yogic adventure* i nabolandet Serbia tilbyr, nærmere bestemt i nasjonalparken Sutjeska i den administrative delen av øst-Bosnia som etter krigen kalles Den serbiske republikken og ligger på grensen til selve Serbia. Ikke langt fra bakkene som ble brukt til vinter-OL i Sarajevo i 1984, lover *My yogic adventure* at nasjonalparken er så vakker at man vil miste munn og mæle. For 400 euro for en plass på firemannsrom, får man i tillegg til daglig hathayoga og meditasjon i urskogen deilig vegetarmat og kan dra på rafting i Tara-elven, sykle i fjellet eller bade i innsjøen. Igjen ser vi hvordan de forskjellige oppleggene tilbyr turistene mulighetene til å utfordre seg selv og teste sine grenser (Stausberg 2011: 99), både fysisk og psykisk – eller la være.

Det arrangeres også en rekke andre yogaturer til landet, slik som “Qi-Yo Yoga Tour” til Visoko i Bosnia og Split i Kroatia, til den stive prisen av 2374 euro for ni dager.⁷⁰ *Qi-Yo* er definert som et “multivers”, en syntese av “vedantisk yoga, klassisk Qi Gong og balinesisk sjamanisme”,⁷¹ skapt av bulgareren Agung Sangha i 1996.⁷² *Qi-Yo*, får man vite, er et “åpent, interaktivt spirituelt sted der man kan vekke ens indre uttrykk” og åpne “energikanalene”, og dermed se seg selv og omverdenen med et nytt blikk.⁷³ På programmet står blant annet “pranayama-sekvenser”, hathayoga, forskjellige former for healing, avslapping og meditasjon, mantraer og musikk, og ekskursionser til “spennende steder”. På Qi-Yo-turen er New Age-dimensjonen tydeligere til stede enn ved de fleste andre yogatilbudene, for med “multivers yoga” får man nemlig, ifølge reklamen, et “spirituelt verkstøy” som

---

⁶⁹ <https://www.bookyogaretreats.com/my-yogic-adventure/8-days-look-within-yoga-and-meditation-retreat-in-sutjeska-national-park-bosnia-and-herzegovina>

⁷⁰ <https://www.bookyogaretreats.com/qi-yo-yoga-international/9-days-relaxing-and-educational-qi-yo-yoga-tour-in-bosnia-and-croatia>

⁷¹ <https://www.multiversalyoga.org/our-story>

⁷² <https://www.retreatnetwork.com/presenter/agung-sangha/>

⁷³ <https://www.multiversalyoga.org/our-story>

gjør at man kan forene “det naturlige, det menneskelige og det guddommelige” og slik dyrke frem “a new you”.⁷⁴

Det nyreligiøse preget vises ikke minst når man ser nærmere på turens hovedmål, de bosniske “pyramidene” i Visoko, vest for Sarajevo.⁷⁵ I motsetning til hva konvensjonelle arkeologer og geologer kan påvise på stedet, hevder entreprenøren Semir Osmanagić, en bosnisk muslim som på begynnelsen av krigen flyktet til Texas, at man inni åsene finner verdens eldste og største pyramidekompleks. I 2006 stiftet han Arkeologisk park: Foreningen for de bosniske solpyramidene, som i tillegg til Solpyramiden inkluderer Månepyramiden og Den bosniske dragens pyramide, samt et tempel for Moder Jord og Kjærlighetens pyramide.⁷⁶ Osmanagić tror de samme menneskene bygde de store steinstrukturerne i Egypt, Mexico, Zimbabwe og Tibet, ved å transportere store steinblokker gjennom luften ved hjelp av sin hemmelige kunnskap om kosmiske frekvenser. Pyramidenes “elektromagnetiske språk” er for øvrig tilgjengelig som klangmeditasjoner på CD,⁷⁷ og i 2014 besøkte Erich von Dänicken pyramidene og “bekreftet” deres autenticitet.⁷⁸

Osmanagić’ pyramideunivers og interessen for det er et av de mest konkrete eksemplene på den fremvoksende New Age-interessen på Balkan, og spenner over så vel bosnisk-muslimsk identitetsbygging som “antikk astronautteori” (AAT).⁷⁹ For vårt formål nå er imidlertid det viktigste at pyramidene vekker interesse internasjonalt og er

---

⁷⁴ <https://www.bookyogaretreats.com/qi-yo-yoga-international/9-days-relaxing-and-educational-qi-yo-yoga-tour-in-bosnia-and-croatia>

⁷⁵ <http://piramidasunca.ba/bs/>

⁷⁶ <http://piramidasunca.ba/bs/piramida.html>

⁷⁷ <https://www.amraverlag.de/CDs-DVDs/Reiner-Klang-zur-Entspannung/Die-Pyramiden-von-Bosnien-CD-mit-Klangmeditationen--57294.html>

⁷⁸ <http://www.sarajevotimes.com/erich-von-daniken-visited-bosnian-pyramids/>. Von Däniken har for øvrig besøkt Balkan flere ganger, blant annet i forbindelse med en seiltur langs den kroatisk kysten i 2016 for å utforske “urgamle mysterier”, <https://www.facebook.com/events/1016349595125465/>

⁷⁹ “Antikk astronautteori” er min pragmatiske (om enn ikke helt presise) oversettelse av “ancient astronaut theory”, AAT. Dette betegner en form for myter eller emiske teorier av pseudoastronomisk, pseudoarkeologisk karakter om at teknologisk

blitt en betydelig turistattraksjon i området, konstruert som et magisk kraftsted, tydelig forankret i et energiparadigme (Kalvig 2011: 30). I tillegg til daglig yoga og meditasjon og besøk til varme kilder, strender og fossefall, lokale markeder og gamlebyen i Sarajevo, tilbyr nemlig Qi-Yo-turen sine yogaturister muligheten for å “oppdage Moder Jords energi” og virkelig ta inn over seg “pyramidens kraft”.⁸⁰

Også andre arrangerer turer til pyramidene, med et variert program som for eksempel inkluderer yoga, meditasjon, vin og moskébesøk. Dette får man for eksempel oppleve hvis man reiser med Bodymindspiritjourneys.com, som reklamerer med de bosniske pyramidenes “helende energier” og tilbyr “en energetisk erfaring uten sidestykke på planeten!”.⁸¹ Med på turen er ingen ringere enn Osmanagić selv, og lederen på denne “hellige reisen” er Kathleen McGowan, forfatter av bokserien *The Magdalene Line* og en stamgjest på The History Channel, som har “utrolig dyp kunnskap om gamle mysterier”.⁸²

Pyramiden i Bosnia er et prisme for å studere utviklingen av nyreligisitet i dette hjørnet av Europa, og nok et eksempel på religiøs “globalisering” (jf. Robertson 1995). Også internasjonale yogamiljøer, for eksempel i København,⁸³ bidrar til å formidle kunnskap om Visoko som et “power place”, og pyramidene tiltrekker seg også andre typer åndelige turister. Det rapporteres blant annet om en rekke forskjellige meditasjons- og yogaaktiviteter rundt vår- og høstjevndøgn, som begynner å bære preg av festivaler der folk samles i nærheten av pyra-

---

overlegne romvesener har besøkt menneskene siden oldtiden og blant annet skapt fordums sivilisasjoner. Den mest kjente representanten for AAT er Erich von Däniken.

⁸⁰ <https://www.bookyogaretreats.com/qi-yo-yoga-international/9-days-relaxing-and-educational-qi-yo-yoga-tour-in-bosnia-and-croatia>. En demonstrasjon av Qi-Yo-øvelser ved pyramiden kan ses her: <https://www.youtube.com/watch?v=TjnLmICdmvE>

⁸¹ <http://bodymindspiritjourneys.com/bosnia-rome.html>

⁸² <http://bodymindspiritjourneys.com/bosnia-rome.html>

⁸³ <http://www.nathayogacenter.com/blog/blog/111-articles/world-events/200-the-mysterious-pyramids-found-in-bosnia>

midene for å slippe unna hverdagslivet og oppleve en spesiell sam-
hørighet med naturen.⁸⁴

At de bosniske pyramidene er blitt et reisemål for en del av yoga-
turene viser hvordan velværeturismen overlapper med miljøer, fore-
stillinger og praksiser vi forbinder med New Age, og hvordan yoga-
turisme også kan minne om en pilgrimsreise, her til et kraftsted som
har oppnådd “internasjonal anerkjennelse”. “Pyramidene” markerer at
stedet er del av en større åndelig kosmologi, og med den økende in-
ternasjonale oppmerksomheten blant annet fra von Däniken og andre
tilhengere av antikk astronautteori, er Visoko i ferd med å utvikle seg
til et nyåndelig europeisk “pilgrimsmål”.⁸⁵

I likhet med andre typer åndelige turister oppsøker yogaturister
spesielle steder og landskaper som antas å inneha helende eller transfor-
mative egenskaper (Stausberg 2011: 132-133, 149-150). Visoko-turen
er nok det tydeligste eksempelet på hvordan wellness-turisten kan
forstå reisemålet som en inngang til en høyere virkelighet, med en
spesiell dimensjon eller kraft (jf. Stausberg 2011: 131). Imidlertid er
også beskrivelsene av de andre stedene preget av en naturromantisk
retorikk, og det mer enn antydes at stedet har spesielle kvaliteter og
representerer noe annet enn det dagligdagse.

Oppholdene presenteres som rensende og helende prosesser, og her
kan det for eksempel være verdt å merke seg hvor stor vekt reklamene
legger på vann. Vann er et utbredt religiøst symbol verden over,
og wellness-turismen har også med elementer av åndelig renselse å
gjøre. Hav, innsjøer og elver omtales på forskjellige måter som “klart”,
“krystall”, “kilde”, med usedvanlige farger og så videre. I yogaturismen
brukes vannet for å skape assosiasjoner til den renselsen som skal finne
sted i løpet av reisen, reisen til ens sanne selv.

---

⁸⁴ <https://www.euronews.com/2017/10/04/bosnian-pyramids-shunned-by-archaeologists-still-draw-tourists>

⁸⁵ Den bosniske pyramidesuksessen ser også ut til å inspirere New Age-forfattere i andre land på Balkan til å oppdage pyramider eller lokalisere Atlantis også i sitt nærmiljø (se Endresen 2019: 350). Samtidig fins det andre pilgrimsmål i regionen som tiltrekker seg turister fra andre land i området og i noen grad nytolkes innen energiparadigmet eller antikk astronautteori, slik som henholdsvis Sankt Antonkirken i Laç og Tomor-fjellet i Albania (Endresen 2016).

“A new you”

Yogaturismen på Balkan er del av en global trend innen velværeturisme, der balansen mellom det kroppslige, det mentale og det åndelige står i sentrum (jf. Kelly og Smith 2009), samt opplevelsen av “autentisitet, helse og helhet” (Ponder og Holladay 2013: 100). Retreatene beskrevet ovenfor henvender seg til turister som ønsker å rette blikket innover (jf. Kelly og Smith 2009), mot “selvet i stedet for den Andre” (Wang 1999). Yogaturistene kan med andre ord foreta en slags “Selvets reise” (Smith og Kelly 2006) med forskjellige aktiviteter, kurs og opplevelser ment å “stimulere metafysiske endringer i selvet og omgivelsene” (Ponder og Holladay 2013: 98). Slik tilrettelegges det for at turistene i løpet av et kortere opphold kan føle seg helet, oppnå en form for “fortrylling av selvet” (Smith 2003: 103) eller på forskjellige måter “transcendere seg selv” (Stausberg 2011: 131).

Yogaturister er imidlertid ikke de eneste som ser yoga som en måte å utforske, utvikle eller beskytte sitt autentiske selv på. En *ashtanga*-lærer i Skopje blogger om hva yoga betyr for henne personlig, symbolisert ved matten:

For meg er dette gummistykket [yogamatten hennes] ikke bare en matte, den er mitt HJEM. Mitt varme, trygge skjul som gjør at jeg føler at jeg koser meg, føler meg trygg, velkommen og selvsikker. Et hjem som gir meg ro og fred, viser meg selvrespekt, lar meg forlate den med kjærlighet, og vende tilbake til den med kjærlighet. Den er ikke bare et vanlig hjem, den er min sjels hjem, fra mitt dypeste selv, fra meg selv, det er mitt vesens hjem. Den bærer i seg mine dypeste følelser og emosjoner, alle mine ønsker og håp, mine største drømmer og alle mareritt. Den kjenner min dypeste frykt og lengsler. Den lar meg alltid være bare meg, uten fordommer eller anklager av noe slag, bare råversjonen av meg, det ekte meg, det sanne meg. Enten jeg er såret, glad eller trist. Den aksepterer alt, mine smil, mine tårer, min sorg, mine dypeste hemmeligheter. Så i dag ærer jeg Ham, Min Matte, min venn, min sjels HJEM.⁸⁶

---

⁸⁶ <https://mylifeonyoga.wordpress.com/2015/11/27/the-mat-my-home/>

Yogamatten fremstilles her som et fristed som lar individet ta kontroll over egen kropp og sinn. I så måte har yogautøvere på Balkan og yogaturistene fra Vesten antageligvis mye til felles. I likhet med den makedonske yogainstruktøren sitert ovenfor, mener yogaturister i et amerikanske studie at yoga fremmer deres mentale, fysiske og åndelige helse og gjør dem mer stabile følelsesmessig (Lehto et al 2006: 32-33). Yogaturister oppgir dessuten ønsket om å “fornye seg” som avgjørende (ibid.). For yogaturistene er imidlertid oppholdet noe spesielt, fysisk adskilt fra dagliglivet, og foregår i naturskjønne omgivelser langt fra yogamatten hjemme på stuegulvet. For den makedonske bloggeren fungerer derimot selve matten som retreat, og den tillegges menneskelige – eller til og med guddommelige – egenskaper.

Yogaturismen illustrerer som sagt den flytende overgangen mellom turisme og religion. Nå vil antagelig mange av turistene på de aktuelle stedene sannsynligvis være tilbøyelige til å definere seg som “spirituell, men ikke religiøs” (McCutcheon 2018; Alexander og McCutcheon 2017), selv om den åndelige siden av oppleggene i religionsvitenskapelig forstand kan analyseres som moderne og flytende former for religiøsitet.

Selv med det åndelige og Selvet i sentrum, blir også tradisjonelle religioner umerkelig en del av opplegget og opplevelsen (jf. Bremer 2004: 144). Her gjelder dette spesielt islamske og kristne objekter og tradisjoner, både ekte og oppfunne (Hobsbawm 1983: 1). Disse utgjør symbolske ressurser som kan aktiveres eller overses i tråd med turistens egne ønsker. En yogaturist kan se helt bort fra lokal religion, eller la seg eksponere for den, for eksempel gjennom å besøke kultsteder, koble yoga og det åndelige til tradisjoner på stedet, integrere eldre tradisjoner i et nyreligiøst paradigme, eller la lokale religionsformer forsterke den åndelige dimensjonen. Etter hvert som yogaturismen og lokal yogakultur utvikler seg i området, vil man antagelig se flere, tettere og mer eksplisitte koblinger mellom New Age, østlige religioner, og lokale religiøse tradisjoner, både islamske og kristne.

Yogaturismen har mye til felles med religiøs turisme for øvrig. Motivasjonen for reisen kan være så mangt, for eksempel et ønske å delta i ritualer, på retreat, seminarer, kurs og møter, reise på pilgrimsreise, få rådgivning eller møte religiøse autoriteter, feriere innen en religiøs ramme, oppnå dennesidige eller hinsidige fordeler, eller oppnå ånde-

lig selvinnsikt og personlig vekst. Tross sterke bindinger til New Age (Smith og Puczkó 2013: 50), betones den åndelige dimensjonen i varierende grad på de forskjellige retreatene, og formodentlig også av forskjellige deltagere på samme opplegg. Som Ingvild Sælid Gilhus påpeker er trosaspektet “situasjonsbestemt og varierer for den enkelte person” (Gilhus 1999: 45). Når The Wellness Designer skriver at “the beauty of yoga is that you come just for the stretch and leave with so much more”,⁸⁷ er premisset etter alt å dømme at det er opp til deltagerne å bestemme hva de vil legge i “så mye mer”. For en del yogaturister kan nok det grenseoverskridende forstås som noe materielt og kroppslig. Yogaturismen illustrerer dermed det problematiske skillet mellom det sekulære og det religiøse (jf. Frisk 2014).

---

⁸⁷ www.thewellnessdesigner.com/yoga/

Litteratur

- Alexander, Andie R. og Russell T, McCutcheon (2017). "I'm Spiritual but not Religious", Craig Martin og Brad Stoddard (red.), *Stereotyping Religion*, London, Oxford, New York, New Delhi og Sydney: Bloomsbury, s. 97-112.
- Bowers, Hana og Joseph M. Cheer (2017). "Yoga Tourism: Commodification and Western Embrace of Eastern Spiritual Practice". *Tourism Management Perspectives* 27, s. 208-216.
- Bremer, Thomas (2004). *Blessed with Tourists. The Borderlands of Religion and Tourism in San Antonio*, Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Endresen, Cecilie (2018). "A Fantastic People and Its Enemies: An Analysis of an Emerging Albanian Mythology", Asbjørn Dyrendal, Egil Asprem og David G Robertson (red.), *Handbook of Conspiracy Theory and Contemporary Religion*. Leiden: Brill, s. 343-360.
- Endresen, Cecilie (2016). "Allah og aliens: Albanske mellomvesener og albanere som mellomvesener", *Aura* 8 (1), s. 28-56.
- Fonneland, Trude (2013). "Spiritual Entrepreneurship in a Northern Landscape: Spirituality, Tourism and Politics", *Temenos* 48 (2), s. 155-178.
- Frisk, Liselotte (2014). "Towards a New Paradigm of Constructing 'Religion': New Age Data and Unbounded Categories", Steven J. Sutcliffe og Ingvild Sælid Gilhus (red.), *New Age Spirituality: Rethinking Religion*, London og New York: Routledge, s. 50-65.
- Gilhus, Ingvild Sælid (1999). "Sjelevandring – et nytt nøkkelsymbol", Alver B.G., I.S. Gilhus, L. Mikaelsson og T. Selberg (red.), *Myte, magi og mirakel i møte med det moderne*, Oslo: Pax, s. 43-56.
- Hall, Dorota (2014). "The Holistic Milieu in Context: Between Traditional Christianity and Folk Religiosity", Steven J. Sutcliffe og Ingvild Sælid Gilhus (red.), *New Age Spirituality: Rethinking Religion*, London og New York: Routledge, s. 146-159.
- Heelas, Paul (1996). *The New Age Movement: The Celebration of the Self and the Sacralization of Modernity*. Oxford, Blackwell.
- Hobsbawm, Eric (1983). "Traditions", i Hobsbawm, Eric og Terence Ranger. *The Invention of Tradition*, Cambridge University Press, 1983, s. 1-14.
- Jacobsen, Knut A. og Ferdinando Sardella (red.), *Handbook of Hinduism in Europe*, under utgivelse.
- Kalvig, Anne (2011). "Kornsirkler og spirituell turisme: fra åker til internett", *Aura* 3 (1).

- Kelly, Catherine (2012). "Wellness Tourism: Retreat Visitor Motivations og Experiences", *Tourism Recreation Research* 37 (3), s. 205-213.
- Kraft, Siv Ellen (2007). "Religion and Spirituality in Lonely Planet's India", *Religion* 37 (3), s. 230-242.
- Lehto, Xinran Y., Sally Brown, Yi Chen og Alastair M. Morrison (2006). "Yoga Tourism as a Niche Within the Wellness Tourism Market", *Tourism Recreation Research* 31 (1), s. 25-35.
- McCutcheon, Russell (2018). Redefining Spirituality: The Strategic Use of the Solitary Identifier", *Religion in Theory and Practice*, Equinox, s. 53-64.
- Mikaelsson, Lisbeth (2014). "New Age and the Spirit of Capitalism: Energy as Cognitive Currency", Steven J. Sutcliffe og Ingvild Sælid Gilhus (red.), *New Age Spirituality: Rethinking Religion*, London og New York: Routledge, s. 160-73.
- Paoletti, Ciro (2008). *A Military History of Italy*. Westport, Connecticut og London: Praeger.
- Ponder, L. M. og Patrick J. Holladay (2013). "The Transformative Power of Yoga Tourism", Y. Reisinger (red.), *Transformational Tourism: Tourist Perspectives*. Oxfordshire: CABI, s. 98-107.
- Puljo, Jasmina (1961). *Joga za svakoga: sportska knjiga*. Beograd: Godina izdanja.
- Robertson, Roland (1995). "Glocalization: Time-space og homogeneity-heterogeneity", Mike Featherstone, Scott Lash og Roland Robertson (red.), *Global Modernities*, Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications, s. 25-43.
- Selberg, Torunn (2007). "Magiske reiser og magiske steder", Ingvild Sælid Gilhus og Siv Ellen Kraft (red.), *Religiøse reiser. Mellom gamle spor og nye mål*, Oslo: Universitetsforlaget, s. 63-73.
- Selberg, Torunn (2017). "Spiritual tourism", Ingvild Sælid Gilhus, Siv Ellen Kraft og James R. Lewis (red.), *New Age in Norway*, Sheffield og Bristol: Equinox, s. 79-96.
- Smith, Melanie og László Puczkó (2013 [2009]). *Health and Wellness Tourism*. London og New York: Routledge.
- Smith, Melanie og Catherine Kelly (2006). "Holistic Tourism: Journeys of the Self?", *Tourism Recreation Research* 31 (1), s. 15-24.
- Stausberg, Michael (2011). *Religion and Tourism: Crossroads, Destinations and Encounters*. London and New York: Routledge.
- Wang, Nina (1999). "Rethinking Authenticity in Tourism Experience". *Annals of Tourism Research* 26 (2), s. 349-370.